

ТЕМА ЛЮДСЬКОГО ГРІХА ТА БОЖЕСТВЕННОЇ МИЛОСТІ В ДРАМАТУРГІЇ ПОЛЯ КЛОДЕЛЯ

I.В. Богданова

Стаття посвячена аналізу одного з фундаментальних понять християнської доктрини – поняття гріха, проблемі якого отводиться значительное место в творчестве одного из выдающихся представителей литературы католического возрождения – Поля Клоделя.

Ключевые слова: грех, прелюбодеяние, наказание, искупление, жертвенность, Божья милость

Стаття присвячена аналізу одного з фундаментальних понять християнської доктрини – поняття гріха, проблемі якого відводиться чільне місце у творчості видатного представника літератури католицького відродження – Поля Клоделя.

Ключові слова: гріх, гріх перелюбу, покарання, спокутування, жертвність, милість Божа

The article is devoted to the analysis of one of the basic notions of the Christian doctrine – the notion of sin. The problem of it has a considerable place in the works of one of the most distinguished representatives of the Catholic revival Paul Claudel.

Key words: sin, adultery, punishment, redemption, making a sacrifice, mercy

Історія християнської літератури в західноєвропейському культурному контексті засвідчує перманентність її розвитку безвідносно до будь-яких суспільно-політичних змін, що торкаються суспільства на кожному етапі його існування. Із церковно-богословською традицією пов'язується поява літератури релігійного змісту у період раннього середньовіччя; пізніше вона поступається місцем світській літературі, але інтерес до теми Бога не втрачається і в подальші часи літературою навіть світського характеру.

На початку ХХ століття спостерігається новий етап розвитку християнської літератури, що пов'язується із католицьким відродженням. Суттєвими причинами цього явища стає поширення позитивізму у філософії та натуралізму в літературі, що, в свою чергу, відтворює загальну духовну кризу, яку переживає суспільство.

Дещо подібна ситуація поширення духовної кризи відбувається і в наш час, на початку нового, ХХІ століття, й один із шляхів її подолання бачиться у зверненні до теми Бога сучасним мистецтвом та вивченні релігійної літературної спадщини минулого. Тому настільки актуальним, зокрема в українському літературознавстві, що довгий час не зважало на літературу релігійного змісту, вважаючи її "реакційною" та "консервативною", є вивчення літератури католицького ренесансу.

Підґрунтям літератури католицького відродження виступає неомізм – потужний і впливовий напрям релігійної думки новітнього часу. Серед найкращих її репрезентантів – Л.Блуа, Ш.Пегі, Ф.Жамм, Ж.Бернанос, П.Клодель та ін. Творчий талант кожного відрізняється індивідуальністю та неповторністю, однак спільною детермінантою виступає прагнення повернути людям забутий ідеал, навести до втрачених цінностей. Та найвагомішого авторитету та шани здобув талант Поля Клоделя, творчий спадок якого в Україні ще не був предметом вивчення. Діапазон творчих інтересів Поля Клоделя не обмежується лише Святим Письмом і виходить далеко за межі літератури релігійного спрямування. Творчий феномен Клоделя увібрав в себе елементи багатьох культурних традицій: християнської (католицької) релігії, античності, західної середньовічної та новітньої літератури, східної і навіть російської культури, що певним чином позначилося на своєрідності поетичної картини світу та особливостях авторського стилю. Відтак творчість Клоделя є принципово новим видом художнього освоєння світу, невідомим раніше мистецтву слова. Йдеться про активне залучення, включення Клоделя у культуру минулого, сучасного і навіть майбутнього, культуру народів різних регіонів землі, і подібного синтезу культур не знала ще ні одна література світу. Однак саме християнство виступає домінантою художньо-поетичного світу Клоделя.

Клодель як послідовник неомізму розглядає людину як гріховну та суперечливу істоту, що страждає, постійно перебуваючи у конфлікті тілесного і духовного, земного та небесного. За переконаннями Клоделя, Бог не карає людину за гріхи, він веде її від гріхів до істини, даруючи свою Милість і Благодать. Аналіз теми людського гріха та Божественної Милості, що посідає одне з центральних місць у клоделівській драматичній спадщині, є метою даної статті. Матеріалом для статті слугують драматичні твори Поля Клоделя, зокрема п'єси "Полудневий розділ", "Благовіщення" та "Шовковий черевичок".

Клодель підходить до проблеми гріха не лише як віруюча людина, що приймає постулат про гріховність людини беззаперечно, але як мислитель, що намагається піддати аналізу сутність гріха, та ще як поет. “Зрозуміло, для мене, як і будь-якого християнина, гріхи полягають у порушенні Десяти заповідей, і їх сила залежить від їх сутності та наміру” [1, с.128].

На його переконання, гріх не позбавляє людину Божих милостей, за винятком смертного гріха, який Клодель порівнює із “вузьким карцером”, в якому ув'язнено гріховну душу. Однак навіть смертний гріх, переконаний поет, не є прокляттям Бога.

В одному зі своїх виступів 1916 р. Клодель зазначив, що сюжет “Полудневого розділу” (1906) – Гріх. “Бачити Добро і творити Зло – немає у світі більшого нещастя” [2, с.147]. Гріх, обраний Клоделем в якості об'єкта драми, в самому собі містить зло, найперше, проти Бога, по-друге, ближнього та, нарешті, самого носія гріха, незалежно від конкретних суб'єктів та ситуацій, в яких гріх реалізується.

Образ головного героя набуває рис відверто трагічних: бажання присвятити своє життя Богові, залишившись нереалізованим, спрямовується в інше річище: всі сили душі та серця Меца віддає жінці. Кохання головних героїв, оскільки воно є порушенням суті християнської любові, позаяк є фактом перелюбу, приречене на трагічний фінал. Якщо християнська любов викликана потягом до добра (“Любити – це бажати комусь добра” [3, с.275]), кохання у перелюбі заперечує це, оскільки породжує щонайменше страждання третьої особи. Шоста Заповідь і Новий Заповіт цілком забороняють перелюб. У перелюбі вбачається прообраз гріха ідолопоклонства, позаяк людина замість Бога обирає земну істоту, яку підносить вище від Господа. Меца намагається смертній віддати те, що не зміг віддати Господу, і вчиняє подвійний гріх.

У контексті клоделівських міркувань гріх – це надуживання (зловживання) свободою, яку Бог дав творінням, щоб вони могли любити Його та одне одного. Починаючи із найпершого гріха, коли людина не послухала Божої заповіді, розмірковує Клодель, гріх – вияв непослуху Богу і брак довіри до Його доброти [4, с.278]. Таким чином, ідейний зміст драми значно глибший, ніж це здається на перший погляд. Йдеться не лише про гріх перелюбу, але про гріх, пов'язаний із ігноруванням Бога, гординою. Головний герой, який не просто закохується, а свідомо обирає жінку як заміну Богові, виступає проти свого стану створеної істоти, а відтак проти власного добра. Подібно до того, як була зруйнована гармонія перших чоловіка і жінки, що вчинили гріх, приреченими стають відношення Меца та Ізе. Меца, відмовившись визнати Бога своїм початком та сенсом життя, руйнує належний розвиток своєї остаточної мети й одночасно розриває всю гармонію і стосовно себе самого, і щодо інших людей.

Отже гріх, як його розуміє Клодель, є провинною проти правди, розуму, чистого сумління; він є браком справжньої любові до Бога і до ближнього. Він – “вчинок, слово чи бажання, які суперечать вічному Законові” [3, с.195]. Гріх є образою Бога, він є непослухом, повстанням проти Господа, бажанням стати “як Бог” у визначенні добра і зла. Гріх спричиняє потяг до гріха, він породжує порок повторенням тих самих вчинків. Звідси спотворення конкретних оцінок добра та зла. Мораль Меца та Ізе змінюється, внаслідок чого відбувається зміщення визначальних моральних понять. Герої приймають нову мораль: добро – це те, що сприяє коханню, зло – те, що йому заважає. Нова мораль спонукає закоханих до злочину: вони бажать смерті чоловікові Ізе і свідомо прирікають його на загибель; Ізе залишає спочатку власних дітей, потім Меца і з'єднується із Амальриком; за незрозумілих причин помирає їхня дитина. Меца порушує великий Божественний Закон, що призводить до загибелі його коханої та його самого. Бажання земного, плотського щастя суперечить християнській вірі. Порушення Божих Заповідей внаслідок зловживання даною Богом свободою заводять героїв у “рабство гріха” (Рим. 6, 17); відтак гріх проти Бога та ближнього обертається злом проти самої особи, яка скоїла гріх.

Фінал драми логічно зумовлений ідейною концепцією твору: людина, що прагне протиставити Божественним законам свої власні, приречена, і відплатою за скоєне зло є смерть. Святе Письмо витлумачує смерть як наслідок гріха (“Тим то як через одного чоловіка ввійшов у світ гріх, і з гріхом смерть, і таким чином смерть перейшла на всіх, бо всі згрішили” (Рим. 5, 12)). В межах біблійної схеми вибудовує модель стосунків своїх героїв Клодель: подвійний гріх (проти Бога, що представлений як відмова від Бога, та проти іншої людини – гріх перелюбу) породжує новий гріх, що штовхає героїв до смерті. Отже, смерть у драмі виступає карою (що обумовлюється логікою вчинків, але не походить від Бога) за гріх і втілюється в буквальному сенсі. Проте справжня розв'язка здійснюється вже у потойбічному світі, оскільки Клодель створює драму із християнською проблематикою, а отже вирішальною стає не фізична смерть героя, а спасіння чи загибель його душі. Клодель вірить, що спокутування жалем та Боже прощення й милосердя залишають душу після смерті людини у Царстві Божому, бо немає меж Божій милості.

У приватних листах Клодель висловлює думку про безмежну милість Божу, що через благодать Святого Духа має силу після покаяння виправдати будь-який гріх і передати людині “праведність Божу через віру в Ісуса Христа” (див.: [1, с.127]). Благодать є прихильністю, ласкою, незаслуженою допомогою, даною Богом, щоб люди відповіли на заклик Бога стати Його дітьми, учасниками вічного життя. Божественна благодать входить в людську душу, щоб вилікувати її від гріха.

Драма “Полудневий розділ” є багатопроblemною; вона порушує проблеми першопричини зла та вільного вибору людини, співіснування у земному світі добра та зла, людського гріха та Божої милості й доброти.

Що стосується вирішення проблеми першопричини морального зла, то, на думку Клоделя, Бог не є причиною зла. Але Він допускає його, шануючи свободу Свого створіння, надаючи йому право вільного вибору, однак залишаючи за Собою можливість з будь-якого зла добути добро. У вирішенні питання співіснування добра та зла у світі, створеному Богом, Клодель знову-таки дотримується ортодоксальних поглядів. У творі провідною виступає августинівська ідея можливості використання гріха на користь добра, як знаряддя порятунку душі. Майже буквально Клодель поцітовує Св. Августина: “Всемогутній Бог (...), будучи добрим у найвищому ступені, не дозволив би ніколи якому-небудь злу існувати у Своїх ділах, якщо б Він не був настільки могутнім і добрим, щоб добути добро навіть зі зла” (Цит. за: [4, с.213]) (пор.: Бог справді допускає зло, щоб вивести з нього ще більше добро” [3, с.87]; “Де розмножився гріх, там зарясніла благодать” (Рим. 5, 20). Таким гріхом, оберненим на благо, виступає земне кохання чоловіка і жінки. Таким чином, знімається протиріччя між земним і небесним, бажанням плоті та прагненням душі: через почуття до жінки чоловікові відкривається можливість життя для іншого. І хоча поруч із цим людина скоює ряд помилок, Бог прощає її, тому що гріховна людська любов є частиною великого Божественного задуму, покликаною врятувати людину навіть всупереч її волі. На думку Клоделя, здатність кохати та нести іншим любов в людині – від Бога, а значить, у кінцевому підсумку, щире та високе кохання, навіть якщо воно перелюбне, має обернутися добром для всіх. Наприкінці п’єси автор приводить свого героя до усвідомлення свого гріха, розкаяння та бажання спокутувати гріх смертю: “Добро мусить бути лише добром... Але в самому злі Є своє добро, яке не можна залишати без уваги” [5, с.196].

Якщо герої “Полудневого розділу” заслуговують на Божественну милість та Благодать вже після смерті, то головна героїня драми “Благовіщення” здобуває святість ще при житті через добровільну відмову від кохання та щасливого земного життя, тобто через жертву, яка є спокутуванням власних та чужих гріхів, що уможливується усвідомленням власної обраності Богом та своєї долі, яка полягає у покорі волі Божій.

Тема гріха та його спокутування розкривається Клоделем у цій драмі послідовно у двох площинах, через дві сюжетні лінії. По-перше, безгрішність Віолени декларується через встановлення зв’язку між нею та Дівою Марією (не випадково перший варіант п’єси носив назву “Діва Віолена”), позаяк Віолена здійснила справжнє диво – воскресила (дала життя) немовля. По-друге, означається лінія Христа: Віолена забирає собі не лише хворобу П’єра (проказу), а й гріхи своїх рідних та близьких, заплативши за них ціну страждань та власного життя.

В образі Віолени підкреслюється та риса, яка наближає її до Діви Марії, – безмежна, тотальна довіра Богові, що виражається у прагненні принести усе своє ество у жертву Господу (пор. зі словами молитви Діви Марії: “Ось я, раба Господня; нехай станеться зі мною по слову Твоєму” – “Нехай станеться!”) та моральній чистоті.

Проголошення божественної волі Віолени відбувається вустами П’єра Краона: “...святість у тім, щоб... накази Божі притьмом виконувати – Незалежно від того, Чи велять вони лишитись на місці власному, а чи підвестися на вищий щабель” [6, с.18]. Поцілунок Віолени, що носить “вельми врочистий характер”, оскільки вона “надихає П’єра своєю душею”, стає моментом відліку її нового життя. Цей епізод поцілунку є глибоко символічним: через поцілунок героїня забирає у П’єра хворобу й зцілює його, повернувши йому можливість вершити велику богоугодну справу – будівництво храму святої Юстинії. Цей епізод тим більш символічний, оскільки проказа у середньовічну добу сприймалась як зовнішній прояв гріховності людини. Добровільно зважившись на цей крок, Віолена приймає на себе гріхи П’єра і своїми стражданнями спокутує їх.

Через образ Віолени розкривається тема самовідданого служіння Богові й добровільної Жертвовності, яка є однією з провідних у творчості Клоделя. А сам твір є утвердженням ідеї необхідності Жертви Богові, добровільної віддачі своєї душі і свого життя Богу і людям, що становить сенс життя людини. Разом зі смертю Віолени, що фактично стала святою, дім Веркора освячується Божественною Благодаттю, а П’єр, духовно і фізично очищений, починає будову храму святої Юстинії – духовної сестри Віолени. Всіх поєднує відчуття чуда й Благодаті. Отже, смерть Віолени була потрібною ближнім – вона приносить їм мир і спокій. На небі з’являється райдуга – біблійний символ завіту між Богом і людьми, знак прощення людей Богом та їхнього примирення.

Подібний погляд на гріх, його спокутування та Божественну Милість, що врятовує душу людини, лежить в основі монументальної драми-містерії “Шовковий черевичок” (1925), написаної за законами іспанської високої трагікомедії Золотого віку. Це грандіозна за масштабами містерія, що відбувається наприкінці XVI століття в Іспанії, Африці, Америці та Японії, на суші, на морі та на небі. П’єса подається з точки зору Бога, що й визначає сенс подій, доступний глядачеві, але не зрозумілий героям. Справжня розв’язка відбувається на небесах, а відтак всі земні протиріччя в кінцевому підсумку виявляються несуттєвими, нетрагічними і вирішуються на загальне благо.

Мотиви, теми та характери героїв попередніх клоделівських п’єс збагачуються, синтезуються і по-новому звучать у цій драмі. Вже у пролозі звучить мотив, що нагадує драму “Полудневий розділ” і зумовлює тональність містерії. Звертання перед смертю монаха-єзуїта до Бога із проханням подарувати його братові, Родріго, велику пристрасть, щоб той, пройшовши через усі випробування, прийшов нарешті до Бога, визначає фабулу твору. Головні герої драми, Родріго та донья Пруеза, грішні у своєму коханні, позаяк пристрасть їхня перелюбна: Пруеза заміжня. Однак конфлікт цієї драми вирішується Клоделем відмінно від попереднього. Історія взаємин Родріго та Пруези – це свідомо боротьба із почуттями заради обов’язку, служіння Богові та державі. Герої свідомо жертвують своїми почуттями задля уникнення гріха і ціною такої великої жертви пізнають свою відповідальність перед іншими людьми і справжній сенс своїх вчинків. Жертва прирєкла героїв на нещасне життя, проте вони виконали місію, призначену їм Богом. Позбавляючи у фіналі Родріго здорового глузду, автор наголошує на тому, що незрівнянно більше для людини важить не земне благополуччя, а Божа Милість та Благодать. Отже, через жертвність головні герої знаходять шлях до Бога, а Клодель стверджує ту істину, що наміри Божі звичайній людині розгадати не під силу, як і зрозуміти логіку Провидіння, проте безперечним є те, що подолання гріха через жертву підносить людину на новий духовний щабель, що робить її ближчою до Бога.

Проблема гріховності людини вирішується Клоделем однозначно і в інших п’єсах: задля духовно очищення та спокутування гріхів необхідно відмовитись від земного щастя, земної любові, почестей, слави тощо, тобто від всіх спокус заради вищої мети – поєднання із Богом.

Отже, драматичні твори вибудовуються Клоделем відповідно до певних ідейних та художніх принципів, що можна вважати законами клоделівського художнього світу: перемога над гріхом через жертвність, що є обов’язковою умовою на шляху до духовної досконалості, до Бога; пріоритет духовного над матеріальним, божественного над земним; віра у промисел Божий, що прояснює високий сенс трагічних подій та необхідність жертв; піднесеність образів головних героїнь, що виступають втіленням Божественної Благодаті, прообразом яких є Діва Марія; нещасливе людське кохання, що є одним із засобів пізнання Божественної любові; трагічний фінал драми, що відкриває Божественну істину і дарує душевний спокій та Благодать тощо. Тема смерті не випадково вінчає чи не кожен з клоделівських драм. Як зазначав драматург, “смерть є найвищою драматичною формою, яка є жертвоприношенням” [7, с.184].

Таким чином, основний драматичний конфлікт творів Клоделя визначається суперечливою природою самої людини: протистоянням в ній плоті та духу, земного і небесного. Герой, якого переповнюють бажання земного щастя, відчуває потребу вситити духовні пориви і збагнути те, що не підвладне людському розуму (потреба відчуття трансцендентного). Релігія, яку проповідує Клодель, далека від приниженої покори, в ній – поклик до пориву, заклик до підкорення гріхів у прагненні дістатися духовних Божественних висот. Страждання, через яке проходять клоделівські герої, знищує все нище, егоїстичне, гріховне, очищує душу і дарує спокій та полегкість, що в кінцевому підсумку є Божественною Благодаттю, дарованою Богом. Жертва, на яку зважається герой, підносить і возвеличує людську гідність, а людина здійснює справжній подвиг в ім’я Бога та інших людей.

Дана стаття – лише крок у дослідженні одного із аспектів творчості великого поета та драматурга, що залишив багату творчу спадщину, яка ще не до кінця розкодована французькими літературознавцями та дослідниками інших країн. Подальші наукові розвідки автора будуть присвячуватись як вивченню біблійно-християнської парадигми клоделівської творчості, так і інших її аспектів.

Література:

1. Rivière J., Claudel P. Correspondence (1907-1914). – P.: Plon, 1926. – 190 p.
2. Claudel P. Mes idées sur le théâtre. – P.: Gallimard, 1966. – 254p.
3. Paul Claudel interroge l’Apocalypse. – P.: Gallimard, 1952. – 383 p.
4. Cahiers P.Claudel. – P.: Gallimard, 1983. – 465 p.
5. Claudel P. Partage de midi. – P.: Gallimard, 1994. – 205 p.
6. Клодель П. Благовість Марії. – Мюнхен: Вид-во “На горі”, 1962. – 87с.
7. Claudel P. Religion et poésie // Reflexions sur la poesie. – P.: Gallimard, 1963. – 187p.

Поступила 09.09.2004 г.